

Bojan Jablanovec

Narod in država

*od Deklaracije o pravicah človeka in državljana (1789)
do Razvoja slovenskega narodnega vprašanja (1939)*

Svobodni in enaki

Leta 1775 trinajst angleških kolonij na atlantski obali Severne Amerike sproži osamosvojitveno vojno za odcepitev od britanske krone in 4. julija 1776 soglasno sprejme deklaracijo o neodvisnosti, ki vzpostavi politično doktrino liberalizma in republikanizma, zavrne monarhijo in aristokracijo ter zapiše:

Menimo, da so naslednje resnice samoumevne: da so vsi ljudje ustvarjeni enaki; da jih je njihov Stvarnik obdaril z določenimi neodtujljivimi pravicami; da med te sodijo življenje, svoboda in prizadevanje za srečo. Da so za zagotovitev teh pravic med ljudmi ustanovljene vlade, ki svoje pravične pristojnosti črpajo iz soglasja vladanih; – da, kadar koli katera koli oblika vlade postane uničujoča za te cilje, ima ljudstvo pravico, da jo spremeni ali odpravi ter ustanovi novo vlado, ki temelji na takih načelih in organizira svojo oblast v taki obliki, ki se ljudstvu zdi najbolj primerna za zagotavljanje njegove varnosti in sreče. (National Archives 2026)

Takoj po osamosvojitvi se ameriški liberalizem s teritorialno ekspanzijo sprevrže v brutalni imperializem z genocidno tendenco nad domorodnimi ljudstvi.

Razmah evropskega razsvetljenstva, finančno izčrpana monarhija Ludvika XVI. in ideje ameriške revolucije leta 1789 sprožijo francosko revolucijo in ustanovitev prve republike, ki vzpostavi temeljna načela liberalne demokracije. Njene vrednote, zapisane v *Deklaraciji o pravicah človeka in državljana*, še danes krojijo sodobni politični diskurz – na seznam neodtujljivih pravic prva francoska republika postavi tudi lastnino, lastno suverenost pa utemeljuje v narodu. Prvi trije člani *Deklaracije* se glasijo:

- (1) Ljudje se rodijo in živijo svobodni ter enaki v pravicah. Družbene razlike smejo temeljiti samo na splošnem interesu.
- (2) Cilj vsakega političnega združevanja je ohranitev naravnih in nezastarljivih človekovih pravic. Te pravice so svoboda, lastnina, varnost in upor proti zatiranju.
- (3) Načelo vse suverenosti izvira predvsem iz naroda. Nobeno telo, noben posameznik ne more izvrševati oblasti, ki ne izhaja neposredno iz naroda. (Bezjak 2020)

Različne strateške zamisli za uresničitev *Deklaracije* sprožijo razdor med revolucionarji, formirajo se različne politične frakcije in razprave o politični pravičnosti. Leta 1793 William Godwin izda knjigo *Raziskava o načelih politične pravičnosti (Inquiry Concerning Political Justice and its Influence on Morals and Happiness)*. K pisanju ga spodbudi Thomas Pain, ki v obrambo francoske revolucije napiše razpravo *Pravice človeka (Rights of Man, 1791)*, v kateri zagovarja nujnost politične revolucije, kadar vlada ne varuje pravic svojega ljudstva. Godwin ugotavlja, da je potreba po vladi nastala zaradi nepravilnosti in nasilja v družbi, hkrati pa je vlada zaradi svoje nagnjenosti k despotizmu postala tudi izvor družbene nepravilnosti.

Ruski anarhist Peter Aleksejevič Kropotkin v enciklopediji *Britannica* (1910) pod geslom anarhizem zapiše: »Godwin je v svojem delu *Enquiry concerning Political Justice* (2 zv., 1793) prvi oblikoval politične in ekonomske koncepte anarhizma, čeprav idejam, razvitim v njegovem izjemnem delu, ni dal tega imena. Zapisal je, da zakoni niso plod modrosti naših prednikov: so plod njihovih strasti, plahosti, ljubosumnosti in ambicij. Zdravilo, ki ga ponujajo, je hujše od zla, ki ga domnevno zdravijo.« (Kropotkin 2026)

V francoskih revolucionarnih vojnah se prva republika pod vodstvom generala Napoleona Bonaparteja deset let brani pred napadi evropskih monarhij in širi revolucionarne ideje po

Evropi. Leta 1799 Napoleon v Parizu izvede državni udar in leta 1804 razglasi Francosko cesarstvo.

Nemško vprašanje

Med leti 1807 in 1808 Johann Gottlieb Fichte predava o nemškem narodu in njegovi kulturi ter predstavi program nemške nacionalne vzgoje, ki naj bi povezala Nemce in jih dvignila k uporabi zoper Napoleonovo okupacijo nemških ozemelj. Predavanja so zbrana v knjigi *Govori nemškemu narodu (Reden an die deutsche Nation, 1808)*, ki velja za temeljno delo nemškega idealizma. Fichte identiteto Nemcev utemeljuje v jeziku, tradiciji in literaturi ter s tem razvija Herderjeve (Johann Gottfried) ideje o nastanku narodov kot o božji previdnosti, ki je »čudovito ločila ljudstva druga od drugih ne le z gozdovi in gorami, z morji in puščavami, z rekami in s podnebji, temveč še prav posebno z jeziki, nagnjenji in značaji«. (Herder, 1800 [1784], 224 po Baskar 2025, 17) Izjemen pomen je Herder pripisoval tudi patriotizmu: »kdor je izgubil svoj patriotski duh, je izgubil samega sebe in ves svet okoli sebe«. (Wikipedia 2026a) Narod razume kot eno ljudstvo (ein Volk) in kralj pripada temu ljudstvu tako kot kmet.

Po vojaškem porazu Napoleonovega francoskega cesarstva veleposlaniki Avstrije, Prusije, Rusije, Združenega kraljestva in Francije na dunajskem kongresu začrtajo nove meje na političnem zemljevidu Evrope. 9. junija 1815, devet dni pred porazom Napoleona pri Waterlooju, podpišejo Dunajski sporazum. Po razpadu Svetega rimskega cesarstva (prvi rajh) med napoleonskimi vojnami se nemške kneževine in svobodna mesta povežejo v Nemško zvezo pod Avstrijskim vodstvom.

Kaj je lastnina?

Leta 1840 Pierre-Joseph Proudhon objavi svoje prvo delo z naslovom *Kaj je lastnina? (Qu'est-ce que la propriété? ou recherche sur le principe du droit et du gouvernement)*. Na *Deklaracijo o pravicah človeka in državljana* glede lastnine se odzove: »Da, napadel sem lastnino in jo bom znova napadel. Lastnina je tatvina. Ljudje so končno legalizirali lastnino. Bog jim odpusti, saj niso vedeli, kaj počnejo!« (Ross 2001, 67 po Wikipedia 2026b) Na svoje naslovno vprašanje odgovarja:

Prva propozicija – Lastnina je nemogoča, ker iz ničesar nekaj zahteva. Druga propozicija – Lastnina je nemogoča, zakaj tam, kjer je dopuščena, stane produkcija več, kot velja. Tretja propozicija – Lastnina je nemogoča, zakaj na dani kapital je produkcija v funkciji dela, ne pa v funkciji lastnine. Četrta propozicija – Lastnina je nemogoča, ker je uboj. (Proudhon 1986, 71)

Proudhon je prvi, ki se opredeli z izrazom anarhist. V delu *Izpovedi revolucionarja (Les confessions d'un révolutionnaire, 1849)* zapiše: »Kar kapital naredi delu in država svobodi, Cerkev naredi duhu. Ta trojica absolutizma je v praksi prav tako pogubna kot v filozofiji. Najučinkovitejše sredstvo za zatiranje ljudstva je zaslužnjevanje njegovega telesa, njegove volje in njegovega razuma.« (Proudhon 1849, 271 po Wikipedia 2026b)

Leta 1844 nemški filozof Max Stirner v svoji knjigi *Edini in njegova lastnina (Der Einzige und sein Eigentum)* zagovarja avtonomijo posameznika in njegovo edinstvenost. Religije in ideologije, vključno z liberalizmom, humanizmom, nacionalizmom, etatizmom, socializmom idr. opredeli kot koncepte brez temeljev v resničnosti. Enako velja za vse institucije oblasti

nad posameznikom (država, cerkev, pravo, šolstvo itd.). Stirnerjeva sklepna misel je: »Svojo stvar sem postavil na nič.« (Stirner 2015)

Pomlad narodov

Revolucije leta 1848 so val uporov zoper monarhične diktature, ki svoje liberalne in demokratične zahteve po svobodi tiska, splošni volilni pravici in socialni enakopravnosti utemljuje na temelju romantične ideje o narodu, ki ima pravico do lastne države. Ideja se oblikuje v interakciji med kulturno produkcijo, ki narod (njegov jezik in kulturno izročilo) vzpostavi kot ideal umetniškega izraza, in politiko, ki narod instrumentalizira kot legitimni temelj državnosti. Revolucije se začnejo na Siciliji in se hitro razširijo po Evropi. Ker vstaje niso bile mednarodno povezane, jih monarhije hitro zatrejo. Najdlje se obdrži druga francoska republika, kjer leta 1852 Napoleon III. izvede državni udar in vzpostavi Drugo francosko cesarstvo. Kljub temu so številne revolucije pomenile prvi korak k oblikovanju evropskih nacionalnih držav.

Slovenski narodni buditelji leta 1848 oblikujejo politični program Zedinjena Slovenija, ki zahteva, da se dežele Kranjska, Štajerska, Primorje in Koroška v okviru Avstrijskega cesarstva združijo v kraljevino Slovenijo in enakopravno rabo slovenskega jezika v javnosti. Peticijo predložijo avstrijskemu parlamentu, ki pa je zaradi odstopa kneza Metternicha razpuščen.

Leta 1848 Karl Marx in Friedrich Engels po naročilu Komunistične lige napišeta *Komunistični manifest* (*Kommunistisches Manifest*), ki temelji na konceptu historičnega materializma in dialektike razrednega boja: »Zgodovina vse dosedanje družbe je zgodovina razrednih bojev.« (Marx in Engels 2002) Manifest poziva k revoluciji proletariata in oblikovanju brezrazredne družbe, v kateri je »svoboden razvoj vsakega posameznika pogoj za svoboden razvoj vseh«. (Prav tam.) Za uresničitev tega cilja predlaga odpravo zasebne lastnine nad zemljo, uvedbo splošne delovne obveznosti in progresivnega dohodninskega davka, nacionalizacijo kreditov, komunikacij in prometa, integracijo industrije in kmetijstva, zagotavljanje splošne izobrazbe in odpravo otroškega dela.

Kaj je vlada?

Pierre-Joseph Proudhon leta 1851 napiše manifest *Obča ideja revolucije v devetnajstem stoletju* (*Idée générale de la révolution au dix-neuvième siècle*), v katerem predstavi vizijo družbe brez nacionalnih in državnih meja ter brez zakonov in oblasti. V »Epilogu«
zapiše:

Biti VLADAN pomeni biti na očeh, pregledovan, vohunjen, usmerjan, podvržen zakonodaji, reguliran, oštevilčen, indoktriniran, pridigan, nadzorovan, ocenjen, vrednoten, cenzuriran, ukazan, s strani bitij, ki nimajo ne naziva, ne znanja, ne vrline ... Biti VLADAN pomeni biti ob vsakem dejanju, ob vsaki transakciji ob vsakem gibu zabeležen, registriran, popisan, obdavčen, žigosan, izmerjen, oštevilčen, ocenjen, licenciran, pooblaščen, apostiliran, opomnjen, prepovedan, reformiran, popravljen, izboljšan. Pod pretvezo javne koristnosti in v imenu splošnega interesa biti prisiljen k prispevkom, usposabljanju, izsiljevanju, izkoriščanju, monopoliziranju, podkupovanju, pritiskanju, mistifikaciji, ropanju; nato, ob najmanjšem uporu ali prvem besednem znaku pritožbe, biti zatrt, popravljen, zaničevan, nadlegovan, zasledovan, pretepen, razorožen, priklenjen, zaprt, ustreljen, pokončan, obsojen, deportiran, žrtvovan, prodan, izdan; in za nameček izigran, prevaran, razžaljen, ponižan. To je vlada, to je njena pravičnost, to je njena morala. (Proudhon 2011, 341)

Etatizem in anarhija

Po revolucijah leta 1848 se revolucionarno delovanje internacionalizira. Leta 1864 je v Londonu ustanovljeno Mednarodno delavsko združenje (International Workingmen's Association), ki poveže različne socialistične, komunistične in anarhistične skupine ter sindikate, ki na vrhuncu svojega delovanja šteje osem milijonov članov.

Prva internacionala razpade leta 1876 na haaškem kongresu zaradi spora med marksisti in anarhisti glede etatične oblike vladavine proletariata. Ruski anarhist Bakunin (2009, 38) nasprotuje vsem oblikam oblasti:

[L]judska država, ki jo je zagovarjal Marx, in aristokratsko-monarhična država, ki jo je ohranjal Bismarck s prav toliko spretnosti kot moči, sta popolnoma enaki glede svojih osnovnih notranjih in zunanjih ciljev. V zunanjih zadevah uporabljata enako vojaško silo, torej osvajanje. V notranjih zadevah pa uporabljata enako oboroženo silo – zadnji argument vseh ogroženih političnih voditeljev proti množicam, ki se, utrujene od nenehnega verovanja, upanja, podrejanja in poslušnosti, dvignejo v upor.

Bakunin (2016) se izjasni tudi glede nacionalnega vprašanja: »Ker lahko socialno vprašanje dobi končno in pravo rešitev le na podlagi mednarodne ali univerzalne solidarnosti delavcev vseh narodov, zavezništvo zavrača vsako politiko, ki temelji na samooklicanem patriotizmu in rivalstvu med narodi.« Švicarski anarhist James Guillaume (2014, 342) komentira: »večina si želi prisvojiti politično oblast, manjšina pa jo želi uničiti.« Leta 1873 Bakunin o tem razkolu objavi razpravo *Državnost in anarhija (Gosudarstvennost' i anarhiia)*.

Železo in kri

Leta 1862 Otto von Bismarck, takrat ministrski predsednik Prusije, glede vprašanja združitve Nemčije nagovori pruski predstavniški dom: »Nemčija se ne ozira na liberalizem Prusije, temveč na njeno moč [...] Prusija se mora zbrati in osredotočiti svojo moč za primeren trenutek, ki je bil že večkrat zamujen; meje Prusije po dunajskih pogodbah niso ugodne za zdravo, vitalno državo; velika vprašanja časa se ne odločajo z govori in večinskimi sklepi – to je bila velika napaka iz let 1848 in 1849 – ampak z železom in krvjo.« (Bismarck 2007)

To je začetek sodobne realpolitike in politike moči (Machtpolitik). Leta 1866 Bismarck porazi Avstrijo (Avstrijsko-pruska vojna), s formiranjem Severnonemške konfederacije sledi prvi korak k združitvi Nemčije, leta 1867 pa se Avstrijsko cesarstvo transformira v Avstro-Ogrsko monarhijo. Leta 1870 Bismarck s francosko-prusko vojno odpre novo fronto za združitev Nemcev. Po zmagi nad Francijo se Severnonemški konfederaciji pridružijo tudi južne nemške kneževine in leta 1871 razglasijo Nemško cesarstvo (drugi rajh).

Kaj je narod?

V svojem predavanju na pariški Sorboni Ernest Renan leta 1882 odgovori na vprašanje, kaj je narod. »Obstoj naroda (oprostite za to metaforo) je vsakodnevni plebiscit, tako kot je obstoj posameznika nenehna potrditev življenja.« (Renan 2008) V predavanju »Qu'est-ce qu'une nation?« (»Kaj je narod«) zavzame stališče, da narod ni fiksna entiteta, temveč rezultat dogovora in skupne želje:

Pozaba, rekel bi celo zgodovinska napaka, je ključni dejavnik pri oblikovanju naroda, zato je napredek zgodovinskih študij pogosto nevarnost za narodnost. Zgodovinsko raziskovanje pravzaprav osvetljuje nasilna dejanja, ki so se zgodila ob nastanku vseh političnih tvorb, tudi tistih, katerih posledice so bile najbolj koristne. Enotnost se vedno doseže z brutalnostjo. [...]

Narod je duša, duhovno načelo. Dve stvari, ki sta v resnici eno, tvorita to dušo, to duhovno načelo. Ena je v preteklosti, druga v sedanjosti. Ena je skupno lastništvo bogate zapuščine spominov; druga je sedanje soglasje, želja po skupnem življenju, želja po nadaljnjem uveljavljanju prejete nedeljive zapuščine. [...]

Narodi niso nekaj večnega. Nastali so in bodo izginili. Verjetno jih bo nadomestila evropska konfederacija. Toda to ni zakon stoletja, v katerem živimo. V današnjem času je obstoj narodov dober, celo nujen. Njihov obstoj je jamstvo svobode, ki bi bila izgubljena, če bi imel svet samo en zakon in samo enega gospodarja. [...]

Človek ni suženj ne svoje rase, ne svojega jezika, ne svoje vere, ne toka rek, ne smeri gorskih verig. Velika skupina ljudi, zdravega duha in toplega srca, ustvarja moralno vest, ki ji pravimo narod. Dokler ta moralna vest dokazuje svojo moč z žrtvami, ki zahtevajo, da se posameznik odpove sebi v korist skupnosti, je legitimna in ima pravico do obstoja. Če se pojavijo dvomi glede njenih meja, se posvetujte s spornimi prebivalci. Nedvomno imajo pravico do mnenja o tej zadevi. (Prav tam.)

Jugoslovansko vprašanje

Leta 1908 Avstro-Ogrska aneksira Bosno, kar sproži balkanski sod smodnika. Na prvi jugoslovanski socialnodemokratski konferenci je 21. in 22. novembra 1909 v Ljubljani sprejeta Tivolska resolucija: »Jugoslovanska socialna demokracija smatra sedanje jugoslovanske narode le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod, in konstatira, da treba v svrhu oživotvoritve te enotnosti smotrenega skupnega, kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in meje. Zlasti smatra potrebnim sporazumljenje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu, kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovancev. To pa je dosegljivo le s sistematično postopno kulturno politiko v vseh delih tega naroda.« (Sistory 2016)

18. oktobra 1912 srbski kralj Peter I. Karađorđević izda deklaracijo Srbskemu ljudstvu:

Prišlo je do točke, ko nihče v evropski Turčiji ni bil več zadovoljen s tamkajšnjimi razmerami. Dovolj so imeli tako Srbi kot Bolgari, Grki in Arbanasi. [...]
Zato sem v Božjem imenu ukazal svoji junaški vojski, naj se poda v sveti boj za svobodo naših bratov, za boljše življenje in napredek Kraljevine Srbije. [...]
Moja vojska bo v Stari Srbiji poleg kristjanov našla tudi Srbe muslimane, ki so nam prav tako dragi, skupaj z njimi pa tudi Arbanase, kristjane in muslimane, s katerimi naš narod živi že tisoč tristo let, navadno deleč z njimi srečo in nesrečo. Vsem jim prinašamo svobodo, bratstvo in enakost v vsem s Srbi. (Vikizbornik 2018)

Začetek balkanskih vojn.

12. aprila 1913 ima Ivan Cankar v Mestnem domu v Ljubljani predavanje z naslovom Slovenci in Jugoslovani.

Kakor ste videli, sem smatral Jugoslovanski problem za to, kar je: namreč za izključno političen problem. Za problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto. To je vse! Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko

pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci – po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu. Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli – jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil. (Cankar 1913)

Zaradi »pregreška zoper javni pokoj in red« je bil Cankar 21. avgusta obsojen na enotedensko zaporno kazen. (Kocutar 2023)

Leta 1914 anarhisti v Sarajevu izvedejo atentat na avstrijskega prestolonaslednika. Prva svetovna vojna. Po koncu prve vojne Avstro-Ogrska razpade. Na temelju štirinajstih točk ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona Versajska mirovna pogodba leta 1919 na zemljevid Evrope zariše več tisoč kilometrov novih meja t. i. nacionalnih držav.

29. oktobra 1918 nastane Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se 1. decembra 1918 združi s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev s sedežem v Beogradu. Ustavodajna skupščina 28. junija 1921 sprejme vidovdansko ustavo, ki Kraljevino SHS opredeli kot monarhijo troimenega naroda, ki ga sestavljajo tri enakopravna plemena SHS in kot uradni jezik določi srbo-hrvaško-slovenski jezik, državljani pa so po ustavi srbsko-hrvaško-slovenske narodnosti. 6. januarja 1929 kralj Aleksander I. Karađorđević razpusti parlament in prevzame oblast (šestojanuarska diktatura), 3. oktobra je država preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo. Septembra 1931 kralj izda novo (oktroirano) ustavo, s katero Kraljevina Jugoslavija postane ustavna dedna kraljevina z dinastijo Karađorđević na čelu, v kateri živi »jugoslovanski« narod. Kraljevina je formalno ukinjena 29. novembra 1945, ko ustavodajna skupščina razglasi ustanovitev Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Slovensko vprašanje

Slovenski narod kot temelj državnosti leta 1939, tik pred začetkom druge svetovne vojne, politično artikulira mladi komunist Edvard Kardelj – Sperans v knjigi *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Čeprav je njegova retorika močno obarvana z marksizmom, je njegova detekcija in analiza slovenstva danes splošno sprejeta v kontekstu sodobne slovenske politične prakse. Speransova (1939, 5) ugotovitev, da »[n]arodno vprašanje stoji danes bolj kot kdajkoli poprej v ospredju svetovne politike«, velja danes prav tako kot leta 1939 na pragu druge svetovne vojne.

Literatura:

Baskar, Bojan. 2015. *Nacionalna identiteta kot imperialna zapuščina: uvod v slovensko etnomitologijo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

https://www.academia.edu/42117273/Nacionalna_identiteta_kot_imperialna_zapu%C5%A1%C4%8Dina_uvod_v_slovensko_etnomitologijo_National_Identity_as_Imperial_Legacy (4. 4. 2026)

Bezjak, Herman. 2020. »Deklaracija o pravicah človeka in državljana 1789 ter Ustava RS«. Pravda.si. https://pravda.si/post/584146/deklaracija-o-pravicah-cloveka-in-drzavljan-1789-ter-ustava-rs?utm_source=chatgpt.com (4. 4. 2026)

Bismarck, Otto von. 2007. »Band 3. Von Vormärz bis zur Preußischen Vorherrschaft 1815-1866 Auszüge aus Bismarcks 'Blut und Eisen' Rede (1862)«. Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern (DGDB). https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/Sperber%20July05%20DS_.pdf (6. 4. 2026)

Bakunin, Michail. 2016. »Program and Regulations of the International Alliance of the Socialist Democracy«. The Anarhist Library. https://theanarchistlibrary.org/library/mikhail-bakunin-program-and-regulations-of-the-international-alliance-of-the-socialist-democrac?utm_source=chatgpt.com (4. 4. 2026)

Bakunin, Michail. 2009. *On the International Workingmen's Association and Karl Marx*. Library.Anarhija.Net. https://mirror.anarhija.net/lib.anarhija.net/mirror/m/mb/michail-bakunin-on-the-international-workingmen-s-association-and-karl-marx.c117.pdf?utm_source=chatgpt.com (4. 4. 2026)

Cankar, Ivan. 1913. »Slovenci in Jugoslovani«. *Zarja* III (558), 16. 4. 1913. 1. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-A01OVTMD/19316662-8c14-4c2c-b2c2-4bdca3563324/PDF>

Guillaume, James. 2014. »L'Internationale, documents et souvenirs/Tome II/IV, 6«. Wikisource: la bibliothèque libre. https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99Internationale%2C_documents_et_souvenirs/Tome_II/IV%2C6?utm_source=chatgpt.com (5. 4. 2026)

Herder, Johann Gottfried. 1800 [1784]. *Outlines of a Philosophy of the History of Man*. New York: Bergman Publishers.

Kocutar, Stane. 2023. »12. april - Ivan Cankar obsojen na zapomo kazen«. RTV Slovenija Prvi. Na današnji dan. <https://prvi.rtvslo.si/podkast/na-danasnji-dan/63/174949210> (6. 4. 2026)

Kropotkin, Peter. 2026. »'Anarchism', from The Encyclopaedia Britannica, 1910«. Anarchy Arhives. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/kropotkin/britanniaanarchy.html (6. 4. 2026)

Marx, Karl in Friderik Engels. 2002. »Komunistični manifest«. Internetni marksistični arhiv (marxists.org). <https://www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1840s/manifesto/index.htm> (4. 4. 2026)

National Archives. 2026. »Declaration of Independence: A Transcription«. National Archives. America's Founding Documents. <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript> (4. 4. 2026)

Proudhon, Pierre-Joseph. 1849. *Les confessions d'un révolutionnaire*. Paris: Garnier.

Proudhon, Pierre-Joseph. 1986. »Kaj je lastnina ali raziskovanje načela prava in oblasti«. V: *Antologija anarhizma*, ur. Mitja Maruško in Rudi Rizman, 70–124. Knjižna zbirka Krt 37/38. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.

Proudhon, Pierre-Joseph. 2011. »Idée générale de la révolution au dix-neuvième siècle: Épilogue«. Wikisource: la bibliothèque libre. https://fr.wikisource.org/wiki/Id%C3%A9e_g%C3%A9n%C3%A9rale_de_la_R%C3%A9volution_au_dix-neuvi%C3%A8me_si%C3%A8cle/%C3%89pilogue (4. 4. 2026)

Renan, Ernest. 2008. »Qu'est-ce qu'une nation?«. DigiThèque MJP. https://mjp.univ-perp.fr/textes/renan1882.htm?utm_source=chatgpt.com (5. 4. 2026)

Ross, Stephen David. 2001. *The Gift of Property: Having the Good/Betraying Genitivity, Economy and Ecology, An Ethic of the Earth*. New York: SUNY Press.

Sistory. 2016. »Dok. št. 89: 'Tivolska' resolucija, sprejeta na prvi jugoslovanski socialnodemokratski konferenci 21. in 22. novembra 1909 v Ljubljani«. Sistory. <https://www.sistory.si/cdn/publikacije/30001-31000/30654/doc089.html> (6. 4. 2026)

Sperans, 1939. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba.

https://sistory.si/media/legacy/publikacije/50001-51000/50659/Sperans_Razvoj_slovenskega_narodnega_vprasanja_OCR.pdf?utm_source=chatgpt.com (6. 4. 2026)

Stirner, Max. 2015. »Der Einzige und sein Eigentum«. Anarchistische Bibliothek. https://anarchistischebibliothek.org/library/max-stirner-der-einzig-und-sein-eigentum?utm_source=chatgpt.com (4. 4. 2026)

Vikizbornik. 2018. »Kraljevska proklamacija od 18. oktobra 1912«. Wikizbornik. https://sr.wikisource.org/sr-el/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%99%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%BE%D0%B4_18._%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0_1912.?utm_source=chatgpt.com (6. 4. 2026)

Wikipedia. 2026a. »Johann Gottfried Herder«. Wikipedia: The Free Encyclopedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Johann_Gottfried_Herder&oldid=1345762395 (4. 4. 2026)

Wikipedia. 2026b. »Pierre-Joseph Proudhon«. Wikipedia: The Free Encyclopedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Pierre-Joseph_Proudhon&oldid=1347020132 (4. 4. 2026)